

Qobustan qayalarına həkk olunan qədim "Yallı"

Müasir balet, teatr, rəqs sənətinin başlanğıcı olan "Yallı" rəqsinin kökü çox qədimlərdən, daş dövründən başlayır.

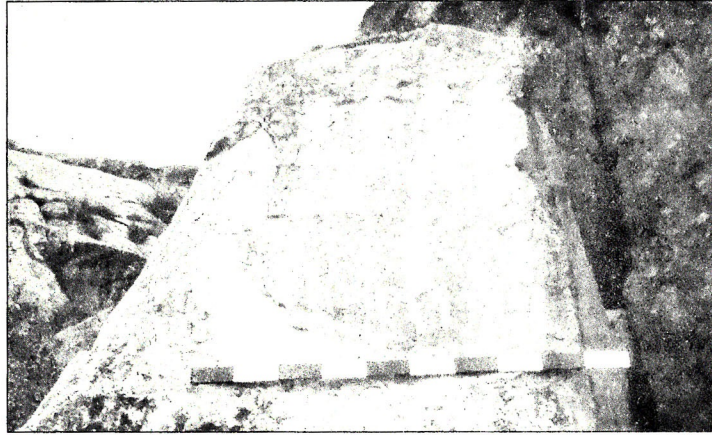
Ən qədim və geniş təsvirinə Qobustan, Gəmiqaya qayaüstü rəsmlərində, daha sonra isə Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında rast gəlinir.

Digər xalqlarda da yallıya bənzər rəqslər mövcuddur. "Yallı"ya bənzər rəqslər fərqli adlarla Asiya və Avropanın bir çox xalqları arasında da geniş yayılıb.

"Yallı" respublikamızın Naxçıvan (Şərur, Şahbuz, Ordubad), Masallı, Lənkəran, Şeki, Qazax və s. bölgələrində daha geniş yayılıb. "Çolağı", "Üç addım", "Köçəri", "Dönə Yallı", "Qaz-qazı", "El Yallısı", "İki ayaq", "Qaladan-qalaya", "Şəranı" və s. adlı yüzdən artıq "Yallı" havası olub.

Bu rəqs ibtidai insanların güclü-lüyünü, dözümlülüyünü, çevikliyi-ni, kollektivin bir adam kimi birgə, ahəngdar hərəkətini təmin etmək üçün məşq rəqsi, ibtidai idman oyunu kimi meydana gəlmişdir. Bu cür məşqlə qəbilə üzvləri ov zamanı bir adam kimi hərəkət etmək, güclü vəhşi heyvana ovda iştirak edən ovçuların bir anda zərbə endirmək, heyvan sürüsünü lazımı istiqamətə - tələyə, əlverişli ov sahəsinə yönəltmək, qaçmağa yol tapmayan yaralı vəhşinin ovçulara hücum edəcəyi təqdirdə necə hərəkət etmək, yoldaşına necə kömək etmək və s. kimi vərdişlərə yiyələndirdilər.

"Yallı"nın köklərinin çox qədimlərə getməsinə sübut edən "yallı" sözünün özünü hesab etmək olar. "Yallı" yemək mənasında işlədilən "yal" sözündəndir. "Yallı" ov, yeni qida əldə etmək üçün lazı-

mı gücə və vərdişə yeyələnmək oyunudur. Bəzən deyirlər yal it üçün yeməyin adıdır. Bəli, indi dilimizdə belə qalıb, yeri gələndə elə indi də yemək mənasında işlədilir. Yeməkdən başqa dağın qılınçvari tirsinə və atın boynuna da "yal" deyilir. Dağ tirsəsinin "yal" adlanması da, çox güman ki, yal-yemək-yallı oyunu sözləri ilə əlaqəlidir. Çünki, "yallı" oyununda qazanılmış bütün vərdişlər əsasən ov adətən dağ tirsində, dağın aşırımında, bir yandan pusqu qurmaq, o biri tərəfdən ov heyvanlarını dağdan uçurmaq üçün qovub oraya yönəltmək tələb edir. Dağın yalı ovun uğurlu olması üçün münasib yerlərdəndir, bir növ bərədir.

Bəzi alimlər "yallı"nı mərasim oyunu, ovsunçuluqla bağlı rəqs səhnəsi hesab edirlər. Uğurlu ov üçün ocaq başında "yallı" getmək lazım imiş və inama görə kollektiv nə qədər çox rəqs etsəy-

di, ov o qədər uğurlu olardı. Ona görə də bu cür "yallı" - mərasim oyunları günlər və həftə ilə ocaq ətrafında davam edərdir.

Yallılılar ilk vaxtlar ümumən ibtidai insanların, sonralar isə tayfaların, millət və xalqların birlik rəmzi kimi də dəyərləndirilir.

Zaman keçdikcə həyat inkişaf edir, ibtidai dövr daha mütərəqqi tarixi dövrlərin yaranması, yaşayış üçün lazım olan nemətləri insanların özlərinin yaratması, ovçuluqdan istehsal təsərrüfatına keçilməsi başlanır, ovçuluğu əkinçilik və maldarlıq təsərrüfatı əvəz edir. İnsanların qida ilə təmin edilməsində ovçuluğun ikinci, üçüncü yerə keçməsi ilə əlaqədar "yallı" oyunu

üçün vərdişlər də get-gedə yumşalır, öz formasını dəyişir, insanlar üçün əyləncə, sağlamlıq və gözəllik oyununa çevrilir, tamaşa və teatr səhnələrinə çıxır.

Xalq rəqslərimizin araşdırıcılarından Kamal Həsənov "yallı" sözünün mənasını açıqlayaraq yazır ki; "Yal - cərgədir, zəncir xəttidir. "Yallı"nı oynayanlar bir və ya iki cərgədə, bəzən də bir neçə cərgədə dururlar".[8]

"Yallı" - həmrəylik rəmzidir. Azərbaycanın bəstəkarı Əfrasiyab Bədəlbəyli "yallı" oyununa yüksək qiymət verərək yazırdı ki; "Burada çox intişar edən "yallı" forması bütün bir elin, bir obanın kollektiv surətdə öz sevinc duyğularını, bacarıq və istedadını təmsil edən özəmətlı bir yaradıcılığın parlaq təzahürüdür".

Yaranışından ta bu günə kimi yallılılar xalqımızın yaşam tərzini, adət-ənənəsini, mübarizliyini, qorxmazlığını və birliyini özündə əks etdirmişdir. Dünyanın bir çox xalqlarında da bu cür keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən yallıya bənzər rəqslər mövcuddur. Rumınlarda "Arkan", bolqarlarda "Treskoxoro", moldavanlarda "Tabakaryaska", özbəklərdə "Lapar", gürcülərdə "Perxuli", fransızlarda "Branl", yunanlarda "Sertaki" və s. belə rəqslərdəndir.

"Yallı" - cərgəyə düzülərək dəstə ilə ifa olunan kütləvi rəqsdir. Oyun zamanı yallıya kollektivin önündə gedən iştirakçı (rəqqas) rəhbərlik edir. Ona xalq

arasında "yallıbaşı" deyirlər. Yallıbaşı əvvəldən axıradək rəqsin ümumi gedişinə, iştirakçıların nizamlı hərəkətinə, hər bir ayaq hərəkətinin bütün iştirakçılar tərəfindən eyni qaydada yerinə yetirilməsinə, rəqsin düzgün başlamasına və vaxtında sona yetməsinə nəzarət edir. Bu işdə "yallıbaşı"ya ondan sonra gələn (ikinci rəqqas) iştirakçı "müavin" və dəstənin axırında duran sonuncu iştirakçı "ayaqçı" kömək edir. "Yallı"nı oynayarkən yallıbaşının və ayaqçının əlində yaylıq olmalıdır. Onlar əllərini yuxarı qaldıraraq yaylığı yelləməklə dəstənin əvvəlinin və axırının harda olduğunu bildirirlər.

"Yallı" dəstəsinə düzülən iştirakçıların sayı dəqiq müəyyən olunmur. Adətən yallı dəstəsinə 10-15 nəfər düzülür. Lakin bəzən, əsasən də, toy şənliklərində bu iştirakçıların sayı 20-30, hətta 40-50 nəfərə çatır. Yallı kollektivi həm kişilərdən, həm də qadınlardan ibarət ola bilər. Çox zaman bu rəqs qarışıq ifa olunur. Oyun zamanı iştirakçılar əl-ələ verərək və ya qollarını yana geniş açmaqla əllərini digər iştirakçının çiyinə qoyaraq

rəqs edirlər. Bu zaman hər bir iştirakçı "yallıbaşı"nın etdiyi bütün hərəkətləri olduğu kimi, onunla bərabər eyni vaxtda təkrar etməlidirlər. Hər hansı bir hərəkəti düzgün oynayan iştirakçı ya cə-

zalanır, ya da dəstədən kənarlaşdırılır.

Elə yallılılar da var ki, orada iki dəstə iştirak edir. Üz-üzə dayanmış iki yallı dəstəsi ardıcılıqla müxtəlif hərəkətlər nümayiş etdirirlər. Bir dəstənin etdiyi hərəkəti digər dəstə təkrar etməyə çalışır. Sonda hər iki dəstənin başçısı gülüşürlər və qalib gələn başçı dəstələri birləşdirməklə onlara rəhbərlik edir.

Yallı Azərbaycan xalqının milli-mədəni sərvətidir. Onu daim qorumaq, yaşatmaq və gələcək nəsələ ötürmək üçün bizim dahi bəstəkarlarımız öz əsərlərində də bu janra böyük yer ayırmışlar. Üzeyir Hacıbəyli "Koroğlu" operasında, Müslüm Maqomayev "Nərgiz" operasında, Soltan Hacıbəyov "Gülşən" baletində, Cahangir Cahangirov "Azad" operası və xalq çalğı alətləri üçün "Yallı" əsərində, Rauf Hacıyev "Yallı balet miniatürleri"ndə yallının janr xüsusiyyətlərindən istifadə etmişlər.

"Yallı" xalqı sülhə səsləyən musiqisi ilə, möhtəşəm ritmik ahəngi ilə çox böyük emosional təsirə malikdir. Bu musiqinin qüdrəti insan mənəviyyatının saflığını ön plana çəkir. Yallı təkə musiqi və rəqs növü deyil, o qədim türk tarixinin başlıca möhürü, Azərbaycanın mənəvi emblemi və Azərbaycan xalqının azərbaycançılıq simvolidir.

Arifə QURBANOVA